

ДЕЯКІ ШЛЯХИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ануфрієв Л. О., к.філос.н., професор

Із розпадом Радянського Союзу й здобуттям Україною незалежності, в українському суспільстві виникло питання про те: потрібною або не потрібною є в суспільстві ідеологія. Дехто, особливо націонал - демократи, взагалі, заперечували конструктивну роль ідеології. Їх можна зрозуміти, саме вони найбільше постраждали від ідеологічного тиску й ідеологічної цензури в умовах абсолютного панування «марксистсько-ленінської ідеології». Більш помірковано сприймають роль ідеологій представники суспільних наук, вважаючи, що ідеології містять й істину й омани. Ідеології, які сформовані на деякому науковому фундаменті, на основі аналізу практики, досить ефективні, і як засіб пізнання соціальної реальності і її перетворення, і як засіб духовної орієнтації людей на певний спосіб дії.

У свій час Ф. Ніцше стверджував, що є закономірність: усе, що занадто часто заперечується, знову вертається й затверджується із ще більшою силою. Так було із релігією, філософією, генетикою, кібернетикою. Так виходить і з ідеологіями або, в узагальненому вигляді, з ідеологією. Доти поки в суспільстві є протиріччя, відбивані ідеологією, доти, поки існують якісно різні оцінки очікуваного майбутнього з боку класів, верств, партій - будуть існувати й ідеології.

Будь-яка нормальна демократична держава має свою ідеологічну доктрину або державну ідеологію, якою визначена система економічних, політичних, правових і культурних цінностей, ідей і Цілей, у світлі реалізації яких представлена перспектива розвитку суспільства й норми функціонування суспільства в сьогоденні.

У тож же час зміст їх досить різноманітний.

Звичайно, можна сперечатися із приводу кількості форм ідеології, з приводу того, що собою представляє ідеологія, коли та або інша форма починає в ній домінувати, чи можливе деідеологізоване суспільство й держава, але дуже важливо відзначити - сучасна теорія й практика не довели непотрібності ідеології.

Навпаки, існує сутнісний, природній зв'язок держави й ідеологій, партій і ідеологій. І доктриною державної влади завжди виступає ідеологія. Навіть у марксистів і анархістів ліквідація держави обґрунтовувалася ідеологічно.

Поки існують різні політичні й економічні інтереси в суспільстві, поки існує держава, будуть існувати політичні партії, суспільні рухи, ідеології й ідеологічні конфлікти. Будуть мінятися: їх І форма, конкретно-історичний зміст, сама ідеологічна система в І державі, але ідеології не відімруть. Суспільство завжди буде потребувати ідеологічних програм раціоналізації економіки, політики, гармонізації міжнародних відносин, удосконалювання культури. Втрата діючої ідеології, - ідеалів, норм, програм розвитку - веде не тільки до духовної й моральної кризи, але й до політичної й економічної деградації суспільства й держави.

У період 70-80-х років ХХ сторіччя в Західній Європі й у США проходила дискусія прихильників концепції «деідеологізації». Захопила вона й Україну, але вона закінчилася нічим. Ідеології спокійно існують, працюють. Одних в ідеологіях влаштовує те, що , вони є саморозвитком політики й свідомої перебудови суспільства, інших - як інструмент маніпулювання свідомістю [2].

У будь-якому разі, механізм ідеологічної ідентифікації й мобілізації населення ефективно діє й в умовах інформаційної революції. Ідеологія залишилася і як форма презентації групових, класових інтересів, і як форма релігійних поглядів.

Ідеології не тільки використовуються для введення в систему доктрин, теорій, ідеалів, для відбиття групових й індивідуальних інтересів у специфічній формі суспільної свідомості, але й для відбиття взаємин влади й народу, влади й опозиції, для пояснення інформаційно-політичних систем і взаємодій.

Крім того, сучасні ідеології в глобальному плані і до тепер поєднують і роз'єднують людство.

Одночасно ідеології, удосконалюються, мімікрують, шукають нову історичну й соціальну доцільність.

У той же час, виникає питання: чому з'являються концепції «деідеологізації» і «реідеологізації»? Очевидно, що, швидше за все, існує хвилеподібний процес розвитку й занепаду ідеологій.

В окремі періоди трохи вгасає вплив ідеологій, а потім іде різке підвищення їхньої ролі. Історичні ідеологічні хвилі міняють одна одну, але й у відносно спокійні ідеологічні періоди триває ідеологічна творчість простору.

Німецький дослідник Е. Лемберг досить вдало й точно визначив ідеологію, як систему, що рухає й керує суспільством. Зміст такий, що ідеології не тільки прагнуть пояснити суспільні відносини, але й визначати динаміку їхніх змін [3]. Активно використовуючи традиційні категорії «справедливості», «національних інтересів», «прогресу», ідеології в ХХІ столітті активізують і політизують суспільну думку, створюють конкуренцію політичних, економічних і культурних проектів, є ефективним способом маніпуляції суспільною думкою й позицією.

Сьогодні багато хто навіть не здогадується, що криза, яку переживає сучасна Україна, пов'язана не тільки з економікою, але, багато в чому, із ситуацією в ідеологічній сфері. На руїнах марксистсько-ленінської ідеології в нас з'явилися ерзац ідеології: ідеологія євроцентризму, слов'янської єдності, української винятковості, балто — чорноморського регіону тощо. У більшості випадків, ці ерзац ідеології ігнорують реальну історію України й Європи, сучасні історичні умови в Україні й навколо неї, видають бажане за дійсне, не використовують дані науки про реальні потреби різних соціальних верств і груп, про їхні життєві орієнтації.

В аналізі численних причин, що обумовили невдачу відразу вирішити завдання встановлення демократії, правової держави, перехід до ринку, дуже мало говорилося про духовно-теоретичну невідповідність суспільства до вирішення цих завдань.

Нова ідеологічна концепція про вищі цілі, про історично можливий шлях України не з'явилася. Україна взялася до модернізації, ^{Не} виробивши системи нових ідейних політичних орієнтирів, що зробили б реформи теоретично незрозумілими, якщо не широкими народними масами, то хоча б елітою.

В таких умовах були гостро необхідні ідеологічні й світоглядні орієнтири для того, щоб визначитися щодо минулого, сьогоднішнього й майбутнього. Потрібна була політична й ідеологічна доктрина держави, іншими словами говорячи, державна ідеологія.

Адже аж до референдуму 1 грудня 1991 року в суспільному житті України домінували традиційні ідеологічні цінності. Коли ж прийшов час утвердження принципово нової ідеології, нових політичних і економічних цінностей, носії існуючих ідеології, нових цінностей виявилися творчо неспроможними, і їх витіснили політики-прагматики, які свідомо або несвідомо побудували, за оцінками відомого американця Дж. Сороса, не демократичну, правову, соціальну державу, а кримінально-кланову державу в гіршому варіанті хижацького капіталізму. настане час корінної перебудови вже цієї держави.

Для того, щоб оновлені ідеї й цілі, етичні й політичні норми ввійшли в історичний процес, стали невід'ємним компонентом, духовного й інституціонального життя необхідні кілька умов, три з яких особливо важливі. По-перше, основні ідеї й цілі, які виступають ядром ідеології, здатними відбивати реальні або ілюзорні, інтереси, бажання, очікування основної маси людей, які становлять мир цілого суспільства. По-друге, ідеологія повинна обіцяти реалізацію цілей, які маси бажають досягти в матеріалізації нової духовності. І по-третє - нові ідеології повинні хоча б частково по'єднюватись з історичними традиціями й культурними зразками національного організму.

Нові інформаційні методи, політична рекламістика вимагають модернізації ідеологій і не завжди на раціональній основі, політична комунікація нерідко будується на вузкопрогматичних конструкціях, які важко типологізувати на раціональній основі. Динамічний політичний ринок вимагає динамічної перебудови ідеології до створення своєрідного миру символів, де головне не стільки створити новий товар, скільки по-новому упакувати його для вигідного продажу.

Старі ідеологічні стереотипи вмирають, але в той самий час народжуються нові, які треба вивчати, класифікувати, показувати! їхнє місце й значення. Таким чином, типологізація нових ідеолого-політичних явищ залишається і є, в умовах, що створилися, актуальною.

У конструюванні та розповсюдженні політичної ідеології велике значення та роль відіграють різного роду ідеологічні стереотипи.

Ідеолого-політичні стереотипи з одного боку, є шаблонами, схемами суспільної свідомості, на основі яких людина вибирає пріоритети мислення й діяльності. І якщо ці шаблони, схеми старіють, починають суперечити новим реаліям практики, то їх необхідно обновляти, доповнювати, або докорінно змінити. З іншої сторони, ідеолого-політичні стереотипи забезпечують високу стабільність у сприйнятті, осмисленні реальності, дозволяють людині швидше ввімкнутися в практичну діяльність за існуючими кліше, схемами мислень і дій.

У той же час спрямованість може стримувати розвиток людини й суспільства, якщо воно відкидає веління часу. І в перехідні періоди, коли настає проблема корінних змін у способах мислення й життя суспільства, соціальних груп, індивідів постає питання прискорення змін в ідеолого-політичних стереотипах, часткових їхніх заміні.

Ідеолого-політичні стереотипи є складовою частиною системи соціальних стереотипів, що виступає своєрідною програмою, яка визначає відтворення соціальних систем і структур суспільства в досить твердому напрямку. Тому стереотипи зорієнтовані на повторення вже відомого, забезпечують ефективність дій тільки в подібній, з попередніми умовами, ситуації. У цьому сила й слабкість стереотипу. Безумовно, він є результатом минулого суспільного розвитку, у той же час він звернений до сьогоднішнього дня й майбутнього, оскільки готує особистість, соціальну групу, суспільство для осмислення й дій, хоча б і в умовах, які існували. У стереотипах відображене те загальне, що повторюється в життєдіяльності особистості й суспільства, умовні й безумовні рефлексії, те, що ми називаємо традицією, еоріяхійі і самоорганізацією й, що діє на рівнях соціальної підсвідомості й свідомості.

Поняття «ідеолого-політичний стереотип» є синтетичним і характеризує взаємодію ідеологічних і політичних процесів, які настільки переплетені, що відокремити якийсь із процесів дуже складно. Цей стереотип створюється зі стійких цілей, найцінніших установок і орієнтацій, ідей і ілюзій, які відбивають все Різноманіття й специфіку політичного життя суспільства в єдності політичного буття й політичної свідомості. У цьому відбивається

подання про державу в цілому і її елементи, про суб'єктів влади, цілі і змісти їхньої діяльності, способи, методи й результати діяльності влади, опозиції, а також про ступінь участі громадян у політичному житті й результатах такої участі.

В ідеолого-політичному стереотипі відбивається той досвід, що нагромадили еліти й маси в ході участі в політичному житті в різних умовах. Дуже часто ці стереотипи закріплюються в приказах, анекдотах, традиціях, гаслах. Ідеолого-політичний стереотип дуже ефективна зброя для політичних сил консервативної орієнтації й для заспокоєння влади.

Вивчення стереотипів дозволяє прогнозувати дії влади, інших політичних суб'єктів, населення, особливо, у так званих, традиційних суспільствах, де традиція, стереотипи мислення й дій відіграють більшу роль. Формування ідеолого-політичних стереотипів! є найважливішим завданням тоталітарних держав і партій, які реалізують ці завдання у всіх сферах громадського життя - політичній, економічній, культурній, науковій, моральній й таке інше.

Раціональність політичних знань і подань тоталітарну державу не турбує - головне - створити масову людину, що діє не за вказівкою, за шаблоном, не хоче аналізувати самостійно інформацію (якщо хочете, то таку людину варто ізолювати або знищити), вірити в міфи й ілюзії, які поширює пропагандистська машина, побудована державою й правлячою тоталітарною партією [4].

Навіть сьогодні, після більш ніж п'ятнадцяти років незалежності України 20-30% населення старшого віку не мають звичок самостійного осмислення дійсності й не набирають особистого: досвіду оцінки існуючих стереотипів тоталітарного суспільства. І це не їхня провина, а результат досить успішного функціонування інформаційно-пропагандистської машини радянської держави, що знищувала народ мільйонами, а значна частина народу схвалювала цю політику, а потім, у свою чергу, йшла в концтабори й в'язниці. Раб, що схвалює рабовласницьку систему, може створювати нову державу тільки рабовласницького типу, навіть тоді, коли позбувається рабства.

При аналізі ідеолого-політичного стереотипу необхідно брати до уваги той факт, що звичайний громадянин має неповну, фрагментарну інформацію про дії влади, політичної еліти. Тому сте-

реотипи мислення й дії еліт і звичайних громадян можуть істотно відрізнитися й це враховується в проведенні пропагандистських акцій, виборчих кампаній. Тим більше, що людина живе у світі тих проблем, у реалізації яких від неї залежить, і тому відсторонення від загальних проблем політики звичайного громадянина є його нормальною реакцією й може стати стійким стереотипом мислення й дій.

Якщо ж перед «звичайним» громадянином постане проблема прийняття політичного вибору - (вибори, референдуми, участь у масових політичних акціях, чи ні (страйк, мітинг, акція протесту й таке інше)), то йому легше користуватися сукупністю стереотипів масової свідомості, які повинні хоч якось орієнтуватися в діях, приймати рішення на рівні здорового глузду. На прийняття рішень громадян великий вплив мають ідеолого-політичні стереотипи про корумпованість влади й держави в цілому, про малу ефективність Верховної Ради, політичних партій, про продажність засобів масової інформації тощо. Саме тому в суспільстві існує великий негативний потенціал суспільної думки. А суспільствознавцям відомо, що негативні емоції, почуття, думки значно сильніші, ефективніші, ніж позитивні, вони активізують діяльність свідомості й штовхають до дій.

Для держави небезпечно коли негативний потенціал ідеолого-політичних стереотипів зіштовхується із втратою довіри до головних цілей держави й суспільства, до міфів, які насаджуються в голови громадян. Відомо, що однією із причин падіння СРСР і «соціалістичного табору» був крах міфу про швидке будівництво комунізму.

В теперішніх умовах відбувається процес звертання до нового Міфу, що в Україні будується демократична, соціально-правова Держава, яка допоможе її громадянам розв'язати питання добробуту, проблеми охорони здоров'я, утворення, соціального забезпечення й інші.

Дослідження процесів формування й функціонування ідеолого-політичних стереотипів здійснюється через вивчення соціологічними й політологічними засобами стану суспільної думки,

оцінок влади й інститутів громадянського суспільства в засобах масової інформації й інших засобів. Стереотипність мислення індивідів, їхніх оцінок досліджується за ступенем їхньої критичності, гнучкості, аналітичності, самостійності інформаційної системи, наприклад, для мислення людей, які керуються стабільними стереотипами, характерна: відсутність критичного сприйняття звичайної інформації «своїх» джерел, негнучкість, обмеженість джерел інформації й не сприйняття інших систем, пошуку істини, залежність оцінок однодумців, шаблонність оцінок, агресивність до нових підходів тощо. В індивідуальній і колективній думці цих людей суперечливо сплетені щирі й помилкові судження й оцінки, якими вони керуються в житті і які через зіткнення в іншій реальності, породжують песимізм, апатію, погане самопочуття.

В той же час, стереотипи, сформовані протягом останніх двадцяти років, із приводу того, що начебто ринок автоматично розв'яже всі суспільні проблеми, що Україна швидко «увійде в цивілізований світ» (через інтеграцію з Європою), що економічні й політичні реформи здійснюються ефективно, вже піддаються сумнівам більшістю населення. Тим більше, що нестереотипізована позиція частини вчених усе більше розвалює стереотипи, оскільки вони доводять, що теорії «зворотного» історичного процесу не існує, тому що так звані «перехідні суспільства» ідуть у капіталізм або в постіндустріальне суспільство шляхом проб і помилок. У цій ситуації створюються стереотипи оцінки дій політичного керівництва, що воно не знає куди йти, якими засобами здійснювати І реформи, що Захід не хоче допомогти Україні, не виконує своїх . обіцянок, обмежує її політичну й економічну самостійність.

В умовах падіння рівня життя, пробуксовки реформ знову реанімується ідеолого-політичний стереотип «сильної руки», вождя, який би будь-яким шляхом навів порядок, викоринив корупцію, поліпшив умови життя людей. Шаблон «сильної авторитарної влади» одержав другий подих у сучасній Україні. Спалах його особливо відчувався після останніх президентських виборів. Цей стереотип підсилює свій вплив за допомогою іншого стереотипу - про близьку соціальну катастрофу, що формулюється багатьма політиками й засобами масової інформації.

Складний процес змін у світі стереотипів свідомості відбувається й щодо міжнародного життя, ролі України у світі, взаємодії України як локальної цивілізації зі світовою цивілізацією. Перебудова свідомості відбувається як на рівні теоретичного, так і на емоційно-побутовому рівні.

Резюмуючи все сказане вище, варто зробити висновок, що для прискорення процесу ідеологічної й світоглядної переорієнтації населення, для його інтеграції потрібна нова ідеологія, яка б привабила людей до змін, що відбуваються у суспільстві, роз'яснювала б їх і схвалювала, розкривала б їхні зв'язки з національними й загальнолюдськими цінностями. З її допомогою нині існуюча етнокультурна й політична спільність повинна усвідомити себе як український народ, визначити свою роль і місце в історії людства. От таку важливу роль і завдання здатна виконати не просто ідеологія класу або прошарку, а інтегративна ідеологія, яка б стала своєрідним кодексом згоди незгодних окремо етносів, соціальних груп, особистостей, і яка б у певних умовах грала б роль загально-національної ідеології.

Які ж фактори необхідні для того, щоб вплинути на процеси формування інтегративної ідеології й зробити її діючою.

Шлях до цього навряд чи буде плідним без посилення ролі національної ідеї ідеєю української політичної нації, у якій би політичне еоріяхійї домінувало б над іншими формами індивідуальної й колективної ідентифікації - етнічної, релігійної, партійної, кланової. А для цього необхідно розв'язати два завдання: по-перше - показати й довести «єдність долі» усього українського народу, незважаючи на те, що деякі верстви його були в різні проміжки часу по різні сторони барикад (політичних, ідеологічних, релігійних), помилялися або йшли вірним шляхом. Кожний громадянин України має реальні шанси бути затребуваним до нових ролей після досягнення країною незалежності, і по-друге, які б гострі не були в суспільстві протиріччя на економічній, соціальній, політичній, етнічній, релігійній основі, вони не можуть підірвати бажання здатність громадян України бути єдиним народом, обирати свою долю демократичним шляхом.

Рішення цих найважливіших завдань багато в чому буде залежати від того, чи зможе прогресивна еліта перетворити нинішню дійсність, як «безсистемну», «безладну», «безперспективну» на цивілізовану, системну, впорядковану, перспективну. Це, мабуть, сьогодні головний виклик майбутньому України.

Для цього, по-перше, необхідна більша пропагандистська й просвітницька робота із впровадження в масову свідомість нових ціннісних орієнтацій незалежної України в площині переорієнтації й еоріяхій процесу ескалації конфлікту цінностей до цивілізаційного діалогу й конструктивної конкуренції, і, по-друге, ідеї «порядку», «справедливості», «правди», «солідарності» треба підняти на рівень повсякденної, суспільної практики, не відкидаючи ідей демократичної, правової української держави, як реальності в майбутньому, коли всі політичні сили визнають право інших на інакомислення, визнаючи рівне право кожного в рамках Конституції. Це, мабуть найголовніша умова при конструюванні інтегративної ідеології. Але не лише це.

При формуванні інтегративної ідеології, важливо враховувати і й такий фактор. У загальнонаціональній свідомості збереглися стереотипи неоднозначного сприйняття способу мислення й життя регіонів-західників, східняків, донеччан та інших. Ці стереотипи містять у собі всю минулу історію України з її протиріччями й завданнями.

Ідея загального економічного, політичного, правового й духовно - культурного простору країни повинна бути наріжним каменем унітарності, соборності України, бути непереборним бар'єром для згубного сепаратизму, який може маскуватися під федералізм, особливий статус регіонів.

Невід'ємною складовою частиною інтегративної ідеології повинне стати визнання принципу поліетнічності й поліконфесійності України, і розуміння кожного етносу й кожної конфесії як «співтворців» української держави, а їх власна самосвідомість і самосвідомість суспільства повинні з'єднуватися як окреме й загальне.

Ще одним фактором створення й існування інтегративної ідеології повинен бути неодмінний перехід від конфронтаційних духо-

вних цінностей і оцінок діяльності до гасел і дій у душі терпимості й моральності в політиці. Потрібна атмосфера загальної боротьби й лівих і правих, і центристів проти корупції, злочинності, бюрократизму, за затвердження загальнолюдських цінностей у політиці й духовній сфері, за вирішення соціальних конфліктів на користь більшості населення.

Реалізуючи інтегративну ідеологію, суспільству не обійтися без реалізації доктрини поетапного входження України, як незалежної держави, до світової співдружності, яка ґрунтується на принципі динамічної рівноваги у взаєминах між Сходом і Заходом, Північчю й Півднем. Стратегія економічного й політичного прагматизму повинна випереджати негативні процеси й попереджати появу глобальних проблем, які можуть загрожувати Україні й можуть підштовхувати до зіткнення не толерантних (конфліктогенних) ідеологій у суспільстві.

Є ще одна умова дієвості інтегративної ідеології: вона повинна поєднувати ідеологічний плюралізм і загальну національно-цивілізаційну ідею. Слід враховувати, що в межах ідеологічного плюралізму не може бути «рівності» ідеологій. Конкурентна боротьба між ними буде тривати. У тому числі жодній ідеології не уникнути свого тлумачення зв'язків країни із зовнішнім світом, оцінки процесів формування національно-цивілізаційної самосвідомості.

В інформаційному суспільстві вже не можна відгородитися від світу, звівши «соціалістичний» або якийсь інший «табір». Зараз вже могутньо вкоренилася думка, що духовний, політичний і економічний розвиток можливий лише за умов визнання принципу: ми всі - різні й по-різному розуміємо ціль і механізм їх реалізації. Але країна в нас одна й необхідно працювати заради цієї країни і її народу.

І, нарешті, останній, не за значимістю, фактор обов'язковості інтегративної ідеології.

Ідеологічна «терпимість», як важлива риса ідеологічного плюралізму дозволяє толерантне ставлення до партнерів-супротивників. Але, одночасно, вона не може переростати в толерантність всяку ціну, коли жорстоко випробовують терпіння народу й політичних сил. Такі цінності як терпимість, різноманітність

поглядів, глибокі прогресивні традиції, рівність, честь й інші збагачують інтегративну ідеологію у випадку, якщо виходять із принципу рівності інтересів етнічних і соціальних груп у межах національного інтересу. Поняття «інтерес» у цьому випадку треба розуміти в класичному вимірі, а не тільки як бажання, претензія на щось - на владу, на матеріальні блага тощо. Інтереси ж як елемент інтегративної ідеології *будуть працювати*, як на тимчасову терпимість, політичний ідеологічний плюралізм, так і на стратегічне примирення соціальних сил і на ідеологічне домінування «приватних» ідеологій (класових, групових) і на політичну боротьбу й її співробітництво. Цим самим буде вирішуватися практична проблема - як ідеологічну й політичну боротьбу зробити цивілізованою, а співробітництво не безпринципним.

Реальністю сьогодення України є те, що державницька ідеологія, певним чином відбита в Конституції країни, поки слабка й пухка, і, по суті, не визначила чітко «куди» і «яким шляхом» іде Україна.

І тому, названі в цій статті, деякі складові інтегративної ідеології, вже сьогодні можуть стати факторами національної згоди більшої частини українського суспільства.

Звичайно, у ситуації найсильнішого ідеологічного, політичного й соціального розколу еліт, населення в сучасній Україні, проблема створення інтегративної ідеології виглядає трохи абстрактно. Але слід пам'ятати уроки історії, про те що суспільна практика не може обходитися без теоретичних узагальнень і перспективних обґрунтувань. Тому необхідні постійні умови з теоретичного виміру дійсності, пошуку шляхів об'єднань зусиль різних етносів, соціальних сил, держави й суспільства, щоб подолати соціальну кризу, перетворити український народ (із населенням, яке проживає на даній території) на суб'єкт суверенної політичної волі. І важливо скористатися цією історичною можливістю, не втрачаючи часу й не відкладаючи на майбутнє, коли складуться історичні умови.

Література

1. Міхальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. К., 2004 «Відродження».
2. Міхальченко М. І. Марксистська політична ідеологія. К., 1991
3. Lemberg E. Ideologie und gesellschaft. Stuttgart. 1071 / Вебер М. Избранные произведения. М., Прогресс, 1990. С. 694-706.